

देवळांचा धर्म आणि धर्माची देवळे

कोणतीही वस्तुस्थिती अथवा कल्पना प्रथमतः कितीही चांगल्या हेतूच्या पोटी जन्माला आलेली असली, तरी काळ हा असला इलमी जादूगार आहे की आपल्या धावत्या गतीबरोबर त्या हेतूचे रंग आरपार बदलून, त्या वस्तूला, स्थितीला आणि कल्पनेला सुद्धा उलटी पालटी करून टाकतो. पूर्वी स्तुत्य वाटणारी गोष्ट आज सर्वथैव निंद्य कशी ठरते, याचेच पुष्कळांना मोठे कोडे पडते. पण ते उलगाडणे फारसे कठीण नाही. काळ हा अखंड प्रगमनशील आहे. निसर्गाकडे पाहिले तरी तोच प्रकार. कालचे मूल सदासर्वकाळ मूलच रहात नाही. निसर्गधर्मानुसार, कालगतीबरोबरच त्याचेही अंतर्बाह्य स्वरूप एकसारखे वाढतच जाते आणि अवघ्या अठरा वर्षांच्या अवधीत तेच गोजिरवाणे मूल पिळदार ताठ जवानाच्या अवस्थेत स्थित्यंतर व रूपांतर झालेले आपणास दिसते. काळाच्या प्रगतीच्या तीव्र वेगामुळे झपाझप मागे पडणारी प्रत्येक वस्तुस्थिती आणि कल्पना, ती जर दगाडधोंड्याप्रमाणे अचेतन अवस्थेत असेल तर, प्रगमनशील डोळ्यांना ती विचित्र आणि निरुपयोगी दिसल्यास त्यात काहीच चुकीचे नाही. जेथे खुद्द निसर्गच हरघडी नवनव्या थारेपालटाचा कट्टा अभिमानी, तेथे मनुष्याचा जीर्णाभिमान फोलच ठरायचा. जुने ते सोने ही म्हण भाषालंकारापुरती कितीही सोनेमोल असली तरी जुन्या काळाच्या सर्वच गोष्टी सोन्याच्या भावाने आणि ठरलेल्या कसाने नव्या काळाच्या बाजारात विकल्या जाणे कधीच शक्य नाही. उत्क्रांतीच्या प्रवाहात वहाणीस लागलेल्या मानवांनी काळाच्या आणि निसर्गाच्या बदलत्या थाटाबरोबर आपल्या आचारविचारांचा थाट जर शिस्तवार बदलला नाही, तर कालगतीच्या चक्रात त्यांच्या चिंधड्या-चिंधड्या उडाल्याशिवाय राहावयाच्या नाहीत. निसर्गाचा न्याय आंधळा असला तरी काटेकोर असतो. काळाची थप्पड दिसत नाही, पण त्याच्या भरधाव गतीपुढे कोणी आडवा येतांच छाटायला मात्र ती विसरत नाही. प्रवीण वैद्यांची हेमगर्भ मात्रा वेळी एखाद्या रोग्याला मृत्युमुखातून ओढून काढील, पण निसर्गाचा अपराधी ब्रह्मदेव आडवा पडला तरी शिक्षेचाचून सुटायचा नाही. पूर्वी कोणेकाळी मोठ्या पुण्यप्रद वाटणाऱ्या किंवा असणाऱ्या गोष्टी आज जर पापाच्या खाणी बनलेल्या असतील, तर केवळ जुने म्हणून सोने एवढ्याच सबबीवर त्या पापाच्या खाणीचे देव्हारे माजविणे, म्हणजे जाणून बुजून काळाची

कुचाळी करण्यासारखे आहे. अर्थात या कुचाळीचा परिणाम काय होणार, हे सांगणे नकोच.

काळाच्या कुचाळ्या करण्यात हिंदू जनांनी दाखविलेला पराक्रम आज त्यांच्या सर्वांगीण अधःपातात स्पष्ट उमटलेला आहे. आजचा हिंदू समाज 'समाज' या नावाला कुपात्र ठरलेला आहे. हिंदूधर्म हे एक भले मोठे भटी गौडबंगाल आणि

हिंदू संस्कृती म्हणजे एक बिनबुडाचे पिचके गाडगे

यापेक्षा त्यात विशेष असे काहीच नाही. उभ्या हिंदुस्थानात दुर्गादेवी दुष्काळ बोकाळला तरी भटांच्या पोटापाण्याच्या प्रश्नाला, भटेतरांच्या फाजील उदारपणामुळे, कसलाच चिमटा बसला नाही. यामुळे धर्म, संस्कृती, संघटन इत्यादी प्रश्नांवर पुराणे प्रवचनांची तोंडझोड उठविण्याइतकी त्यांची फुफ्फुसे अजून बरीच दणकट राहिली आहेत. म्हणून पुष्कळ बावळटांना अजून वाटते की हिंदू समाज अजून जिवंत आहे. एकूण एक व्यक्ती द्वैताने सडून गेलेली स्वच्छ दिसते. तरी 'द्वैतातच अद्वैत आहे' म्हणून शंख करणारे तत्त्वज्ञानीही काही कमी आढळत नाही. परंतु वास्तविक स्थिती विचारवंतांना पूर्ण कळलेली आहे. 'द्वैतातच अद्वैत' अजमावण्याची भटी योगधारणा आमच्यासारख्या सुधारकांना जरी साधलेली नाही, तरी कालचक्राशी हुज्जत खेळणाऱ्या हिंदू समाजाचे भवितव्य अजमावण्यासाठी ज्योतिषीबुवांचे पायच काही आम्हाला धरायला नको. सभोवार परिस्थितीचा जो नंगा नाच चालू आहे, आत्मस्तोमाच्या टिकावासाठी भिक्षुकशाहीची जी कारस्थाने गुप्तपणे सुरू आहेत आणि दिव्यावरच्या पतंगाप्रमाणे भटेतर लोक या कारस्थानांत जे फटाफट चिरडले जात आहेत, त्यावरून हिंदू समाजाचे भविष्य फारसे उज्ज्वल नाही, असे स्पष्ट नमूद करायला या लेखणीस फार कष्ट होत आहेत. अशाही निराशाजनक अवस्थेत हिंदू समाज जगविण्याचे काही राजमार्ग आमच्या धर्मबांधवांना सुचविणे हेच वास्तविक प्रबोधनाचे आद्य कर्तव्य आहे. राजमार्गाच्या आमच्या सूचना इतर डळमळीत सुधारकांप्रमाणे

मोहरी एवढी गोळी आणि बादलीभर पाणी

अशा नाजूक होमिओपॅथिक मासल्याच्या केव्हाही नसणार. प्रबोधनाच्या सूचना म्हणजे थेट सर्जरीच्या (शस्त्रक्रियेच्या). पत्करल्या तर प्रयोग करून पहा. तात्काळ दुःखमुक्त व्हाल. नाहीतर होमिओपॅथिक गुळण्या, भटांचे संघटणी काढे - निकाढे, पुराणप्रवचनांच्या लेक्चरबाजीच्या मलमपट्ट्या. आणि पक्षोपक्षांची

वातविध्वंसक नारायण तेले आहेतच, बसा चोपडीत जन्मभर!

आमचा आजचा धर्म हा मुळी धर्मच नव्हे. प्रचलित भिक्षुकशाही धर्म म्हणजे बुळ्या बावळ्या खुळ्यांना झुलवून भटांची तुंबडी भरणारें एक पाजी थोतांड आहे. या थोतांडाच्या भाराखाली अफाट भटेतर दुनियेतला माणूस, माणूस असून पशूपेक्षाही पशू बनला आहे. त्यामुळे आमच्या सर्वांगीण हलाखीचे मूळ भटांच्या पोटांत आहे. त्यांच्या गोडबोल्या ओठांत नव्हे, हे शेकडा दहा लोकांना पटता पटताच एक शतक काळाच्या उदरांत गडप झाले.

भटेतरांच्या धार्मिक गुलामगिरीच्या थोतांडात देवळांचा नंबर पहिला लागतो. देवळांची उत्पत्ती ब्रह्मदेवाच्या बारशाला खास झालेली नाही. हिंदू धर्माची ही अगदी अलिकडची कमाई आहे. देऊळ हा देवालय या शब्दाचा अपभ्रंश आहे. देवाचे जे आलय - वसतिस्थान - ते देवालय. आमचे तत्त्वज्ञान पहावे तो देव 'चराचर व्यापुनि' आणखी वर 'दशांगुळे उरला.' अशा सर्वव्यापी देवाला चार भिर्तींच्या आणि कळसबाज घुमटाच्या घरांत येऊन राहण्याची जरूरच काय पडली होती? बोरीबंदरवर उतरलेल्या नवख्या प्रवाशाला सभागृहात किंवा ताजमहालात जाण्याचा जसा प्रसंग येतो, तसा 'चराचरात व्यापुनी दशांगुळे' उरलेल्या देवाला सारे जग ओसाड टाकून हिंदूंच्या देवळातच येऊन ठाणे देण्याचा असा कोणता प्रसंग ओढवला होता नकळे. बौद्ध धर्म हिंदुस्थानातून परागंदा होईपर्यंत (म्हणजे इसवी सनाचा उदय होईपर्यंत) तरी भारतीय इतिहासात देवळांचा कोठेच काही सुगावा लागत नाही. मग तोपर्यंत आमचे हे हिंदू देव थंडीवाच्यात कुडकुडत आणि उन्हातान्हात तडफडत पडले तरी कोठे होते? विद्वान संशोधकांच्या मते आर्यांच्या ऋग्वेदकाळाची गणना जास्तीत जास्त इसवी सनापूर्वी ७,००० वर्षे धरली, तर इतकी वर्षे हे आमचे मोक्षदाते देव देवळाशिवाय जगले तरी कसे आणि कोठे? आजचा त्यांचा देवळातला थाट पाहिला, तर जिवंत माणसाला एक वेळच्या कोरड्या भाकरीची पंचाईत, पण या देवांना सकाळची न्याहरी, दुपारी पंचपक्कानाचे भरगच्च ताट, पुन्हा तीन प्रहरी टिफीन आणि रात्री जेवण! याशिवाय दिवस सुना जायचा नाही. याशिवाय काकड आरत्या, माकड आरत्या, धुपार्त्या, रोजार्त्या आहेतच. कोट्यवधी गोरगरीब हिंदूंना, विशेषतः धर्मश्रद्धाळू हतभागी अस्पृश्यांना थंडीच्या भयंकर कडाक्यात गोणपाटाचे ठिगळही मिळण्याची पंचाईत, पण आमच्या देवांना छपरीपलंग, मच्छरदाणी, गाद्यागिरद्यांशिवाय

भागायचेच नाही. खुशालचेंडू श्रीमंताप्रमाणे असल्या अखंड ऐश्वर्यात लोळणाऱ्या देवांची स्थिती देवळे निर्माण होण्यापूर्वी कशी असावी, याची प्रत्यक्ष प्रदर्शन म्हणून तर भिक्षुकशाहीच्या आद्य शंकराचार्यांनी महारवाडे, मांगवाडे, धेडवाडे व भंगीवाडे निर्माण करून ठेवले असावेत काय? आमची खात्री आहे की, देवळे नव्हती तेव्हा आपल्या देवांच्या नशिबी महार मांगा प्रमाणेच

मसणवटीची कर्मप्राप्त राहणी

लागलेली असावी. या राहणीतून आपला उद्धार व्हावा आणि काकड-माकड आरत्यांचे आणि घंटानगाऱ्यांचे ऐश्वर्य आपणास लाभावे, म्हणून आमच्या देवळ्या देवांनी भटांची खूप पायचाटी केली, तेव्हा भटांच्या वेदोक्त मेहरबानीने त्यांना तुरुंगवजा देवळातली भटमान्य राजविलासी राहणी लाभली.

देवळे आणि देव यांची आज कशी विल्हेवाट लावावी याचा विचार करण्यापूर्वी, या दोन संस्था मूळ अस्तित्वात कशा आल्या, याची रूपरेषा वाचकांपुढे ठेवणे जरूर आहे. यासाठी आर्यसंस्कृतीच्या जोडीनेच इजिप्त आणि मेसोपोटेमियाकडे परिणत होत असलेल्या सेमेटिक लोकांच्या संस्कृतीचा प्राचीन इतिहास आपण संक्षेपाने समालोचन केला पाहिजे. आर्यांप्रमाणेच सेमेटिक लोक गुरेढोरे पाळून, आज या ठिकाणी तर उद्या त्या ठिकाणी वसाहत करणारे धाडसी भटके होते. आर्यांनी ऋग्वेद रचनेपर्यंत म्हणजे निसर्गपूजनापर्यंत आपल्या धर्मविषयक कल्पनेची काही तरी ठळक रूपरेषा आखली होती. पण सेमेटिक लोक धर्मविषयक कल्पनेत इतके व्यवस्थित बनलेले नव्हते. आस्ते आस्ते ते निश्चित धर्मकल्पना बनविण्याच्या घटनेत होते. तथापि आर्य झाले काय किंवा सेमेटिक झाले काय, 'धर्म' शब्द उच्चारताच आज आपल्या ज्या काही भावना होतात, त्या भावनांचा त्यावेळी दोघांनाही काही थांग लागलेला नव्हता. आर्यांनी पंजाब सर केल्यानंतर आणि त्यानंतर अनेक शतके त्यांच्या धर्मकल्पनेत देवळे घुसली नव्हती. त्यांच्या संघ-व्यवस्थेत राजन्यांच्या (क्षत्रियांच्या) पाठोपाठ उपाध्यांचा, भिक्षुक-भटांचा वर्ग जरी निर्माण झाला होता, तरी देवळांची कल्पना कोणालाच स्फुरण पावलेली नव्हती. या बाबतीत इजिप्तकडच्या सेमेटिक व सुमेरियन संघांनीच प्रथमतः पुढाकार घेतल्याचे इतिहासावरून दिसते. इजिप्त आणि मेसोपोटेमियांत शहरांची प्रथम वस्ती होऊ लागली. त्याचवेळी प्रत्येक शहरात एक किंवा अनेक देवळांचा उगम प्रथम झालेला आढळतो. ही देवळे सामान्यतः राजवाड्यानजीक असत.

मात्र देवळाचा घुमट राजवाड्याच्या घुमटापेक्षा विशेष उंच बांधण्यात येत असे. देवळांचा हा प्रघात फिनीशियन, ग्रीक व रोमन शहरांतही पुढे पसरत गेला. इजिप्त, सुमेरप्रमाणेच आफ्रिका, युरोप आणि आशियाच्या पश्चिम भागाकडे जेथे जेथे प्राचीन संस्कृतीचे पाऊल पडत गेले, तेथे तेथे देवळांची उत्पत्ती प्रथमतः ठळकपणे इतिहासात दृष्टीस पडते. अखिल मानवांच्या उत्क्रांतीच्या व संस्कृतीच्या इतिहासात देवळांची कल्पना ही अशी प्रथमच जन्माला आलेली आहे.

या सर्व देवळांत आतल्या बाजूस एक देवघर किंवा गाभारा असे. ह्यात पशू व अर्धमानव अशा स्वरूपाची एक अक्राळविक्राळ अगडबंब मूर्ती बसविलेली असे. त्यांच्या पुढे एक यज्ञकुंड असून देवाला द्यावयाच्या बळीची त्यावर कंदुरी होत असे. ही मूर्ती म्हणजे देव किंवा देवाचे प्रतीक म्हणून व देऊळ म्हणजे या देवाचे वसतिस्थान म्हणून मानण्यात येत असे. देऊळ नव्हते तोपर्यंत देव नव्हता, अर्थात त्यांच्या सेवेकऱ्यांचीही गरज नव्हती व उत्पत्तीही नव्हती. पण देवळात देव येऊन बसल्यावर त्यांच्या पूजाअर्चेसाठी शेंकडो भट आणि भटणी, तेलबत्तीवाले, झाडूवाले, कंदुरीवाले, धुपार्ती-शेजार्तीवाले, असे अनेक लोक निर्माण झाले. प्रत्येक जणाचा पेहराव निराळा. लोकांतले शिष्ट, लोकमान्य काय ते हे. आर्याप्रमाणे, जो क्षत्रिय तोच ब्राह्मण, तोच गृहपति यजमान, वेळ पडेल तसे काम करणारा, ही पद्धत या लोकांत नव्हती. त्यांनी आपापला एक निराळाच ठराविक व्यवसायाचा संघ बनविला. भट म्हणजे भट, मग तो कंदुरी करायचा नाही. कंदुरीवाला निराळा. सारांक्ष, प्रत्येकाने आपआपली एक ठराविक धंद्याची जातच बनविली आणि बहुजन समाजातले पुष्कळ हुशार लोक देवळांच्या या बैठ्या परंतु किफायतशीर धंद्यात घुसले.

भटांचे काम दगड्या देवाची पूजा करावयाची आणि यज्ञातल्या कंदुच्या यथासांग करावयाच्या. हे यज्ञयाग दररोज न होता काही ठराविक दिवशीच व्हावयाचे. लोकांची भटकी वसाहत-प्रवृत्ती आता बरीच शिथिल होऊन त्यांना शहरवासाची चटक लागत चालली होती. सहा दिवस काबाडकष्ट केल्यावर सातवा दिवस विश्रांतीचा असावा, त्याचप्रमाणे वर्षातले काही दिवस सण मानावे, अशी प्रवृत्ती होत गेली आणि हे विश्रांतीचे किंवा सणाचे दिवस कोणते हे ठरविण्याचा मामला देवळातल्या भटोबाकडे असे. तीथवार, सण, खडाष्टक, फडाष्टक इत्यादी भानगडी

देवळामधूनच लोकांना कळत असल्यामुळे देऊळ म्हणजे चालते बोलते कॅलेंडर उर्फ पंचांगच म्हणले तरी चालेल.

पण आणखीही बऱ्याच गोष्टी या प्राचीन देवळांत घडत असत. लिहिण्याची कला याच वेळी अस्तित्वात आली होती. त्यामुळे शहरांतली व खेड्यापाड्यांतली हरएक गोष्ट, समारंभ किंवा बरावाईट प्रसंग, देवळातच टिपून ठेवण्यात येत असे. देऊन म्हणजे सार्वजनिक रिकार्ड हाफीस. ज्ञानभांडारही येथेच. सणवारीच लोकांच्या टोळ्यांच्या टोळ्या देवळांत जात असत असे नव्हे, तर वाटेल त्या दिवशी वाटेल ती व्यक्ती कामासाठी तेथे एकेकटीही जात असे. त्या काळचे भटजी वैद्यकी आणि छांछुही करीत असत. त्यांची प्रवृत्तीही परोपकारी असे. त्यामुळे सर्वांना देऊळ म्हणजे एक मायघरच वाटे. काटा रतला जा देवळात, नवरा रुसला जा देवळात. बायको पळाली जा देवळात. दुखण्यातून उठला, जा नवस घेऊन देवळात. अशा रीतीने देवळांत हजारो भानगडी चालत असत. बऱ्यासाठी देऊळ आणि वाईटासाठीही देऊळच, असा प्रकार होता. राजाच्या राज्याभिषेकापासून तो नाठाळ नवतींच्या नाऱ्याचे नाळ्यावर नकळत नापत्ता करण्यापर्यंत सगळ्या भानगडी देवळांतच होऊ लागल्या. आर्य संस्कृतीचा पगडा बसलेल्या हिंदुस्थानात, इसवी सनाचा उदय होईपर्यंत, धार्मिक क्षेत्रात नव-जीर्ण मतांचे अनेक झगडे झाले व विचारक्रांतीची वादळे अखंड चालू होती. आपमतलबी भिक्षुकशाहीने नवमतवादाच्या प्रत्येक लहान मोठ्या चळवळीला ठार मारण्याचा प्रयत्न एकसारखा सुरूच ठेविला होता. (ब्राह्मणांची भिक्षुकशाही एवढ्याचसाठी भूतलावर अवतरलेली आहे.) सापडेल त्या पशूचा यज्ञ, सोमरसप्राशन, गोमांसभक्षण, येथपासून ऋग्वेदी आर्यांच्या आचारविचारांत क्रांती होत होत बुद्धोत्तरकाली बहुतेक हिंदू समाज 'अहिंसा परमो धर्म'वाला निवृत्तीमांस बनला होता. धर्म आणि ईश्वरविषयक कल्पनाही पार उलट्या झालेल्या होत्या. परंतु स्थूल मानाने इसवी सनाच्या २ऱ्या - ३ऱ्या शतकापर्यंत हिंदू जनांत व हिंदुस्थानात देवळे घुसलेली नव्हती. जीर्णमताभिमानि व आत्मवर्चस्वाभिमानि भटांच्या भिक्षुकशाहीने नवमतवादी बौद्ध धर्माचा पाडाव करून, भटी वर्चस्व स्थापनेसाठी इसवी सनाच्या २ऱ्या, ३ऱ्या शतकात महाभारत, रामायणाच्या जुन्या आवृत्या मनसोक्त घालघुसडीच्या फोडणीने फुगविल्या आणि मनुस्मृतीला जन्म दिला. पण त्या काळच्या कोणत्याही वाङ्मयात देव आणि देवळे आढळून येत नाहीत. नाही

म्हणायला, बौद्धधर्मा अशोक सम्राटाच्या अमदानीपासून बौद्ध भिक्षूंच्या योगक्षेमासाठी आणि स्वाध्यायासाठी ठिकठिकाणी मोठमोठे विहार, लेणी, गुहा, संघ, मंदिरेही अस्तित्वात आलेली होती. पुढे पुढे या संघमंदिरांत महात्मा बुद्धांच्या मूर्ती स्थापन करून त्यांच्या पूजाअर्चा बौद्धांच्या हीनयान पंथाने सुरू केल्या. हिंदुस्थानात देव-देवळांचा उगम शोधीतच गेले, तर तो या बौद्ध विहारांतच बिनचूक सापडतो. नंतर इसवी सनाच्या ७-८ व्या शतकात भिक्षुकशाहीचे उद्धारक आद्य शंकराचार्य यांचा अवतार झाला. त्यांनी शुद्धी करून संघटनांत सामील करून घेतलेल्या सिथियनांच्या उर्फ रजपूतांच्या पाठबळाने बौद्धांच्या भयंकर कतली करविल्या. त्यांच्या विहारांची नासधूस केली. उरल्यासुरल्या बौद्धांना देशोधडीला लावले. लक्षावधी लोकांना मसणवटीस पार धुडकावले. या दुर्दैवी लोकांच्या नशिबाची माणुसकीही हिरावून घेण्यात आली. अशा रीतीने हिंदुस्थानात हिंदू समाजात अगदी पहिल्यानेच आद्य शंकराचार्याने अस्पृश्यता निर्माण केली.

ठिकठिकाणच्या बौद्ध विहारांतल्या पवित्र वस्तूंचा आणि बौद्धमूर्तींचा उच्छेद केला आणि तेथे शंकराच्या पिंडी थापल्या. कित्येक ठिकाणी तर बुद्धांच्या मूर्तीनाच थोडाबहुत फरक करून त्यांना शंकरमूर्तीचा बाप्तिस्मा दिला. अशा रीतीने बौद्ध विहारांचे रूपांतर शंकराच्या देवळांत झाले.

जोपर्यंत चिलीमच नव्हती, तोपर्यंत गांजाची जरूर कोणालाच नव्हती. देवळांच्या चिलमी निघाल्यावर निरनिराळ्या देवांचा गांजा पिकवायला हिंदूंच्या तरल कल्पनेला कसला आयास? शंकराची देवळे निघतात न निघतात, तोच गणपती सोंड हालवीत, मारुती गदा झेलीत, बन्सीधर कृष्ण मुरली मिरवीत एकामागून एक हजर. समाजबहिष्कृत पडल्यामुळे अस्पृश्य ठरलेल्या लक्षावधी लोकांनीही आपल्या जिवाच्या समाधानार्थ म्हसोबा, खैसोबा, चेंडोबा असे अनेक ओबा देव साध्या दगडांना शेंदूर फासडून निर्माण केले. आद्य शंकराचार्यांनी रक्तपाताच्या अत्याचारी पुण्याईवर पुनरुज्जीवित केलेली भिक्षुकशाही जसजशी थरारू लागली, तसतशी जातिभेदाची आणि देवळांची पैदास डुकरिणीच्या अवलादीला बरे म्हणू लागली. हिंदूंच्या देवळांची उत्पत्ती ही अशी झालेली आहे.

शंकराचार्यांनी ब्राह्मणी धर्माच्या पुरस्कारासाठी बौद्ध धर्माचा नायनाट केला. त्यातल्या सुडाची नांगी इतकी भयंकर जहरी व खुनशी होती की, चालू घटकेपर्यंत बौद्धधर्माचा दिवसाढवळ्या अपमान व उपहास करीत आहे. हिंदुजनांच्या मनात

बौद्धद्वेषाचे पेरलेले भिक्षुकशाही विष आज कसे थैमान घालीत असते, हे वाटेल त्या बौद्ध लेण्यात पाहून घ्यावे. वास्तविक या विहारात किंवा लेण्यांत महात्मा बुद्धांचे बौद्ध भिक्षू 'अहिंसा परमो धर्मः' चे तत्त्वचितन आणि भूतदया-क्षमा-शांती या सात्त्विक गुणांचा परिपोष व प्रसार करीत असत. शंकराचार्यांचा भिक्षुकी हात या विहारांवरून फिरताच त्यांची खाडकन स्मशाने बनली. ते गरीब जनसेवक बौद्ध रसातळाला गेले. त्यांचा अहिंसावाद हवेत वितळला. ताबडतोब प्रत्येक लेण्यात एकेका उग्र देवाची अगर देवीची देवळे उगवली आणि त्यांना कोंबड्या-बकऱ्यांच्या कंदुऱ्यांनी संतुष्ट करणाऱ्या भक्तजनांच्या टोळ्या लाखांनी मोजण्याइतक्या फुगल्या. यावेळी अठरा पुराणांचीही भटी पैदास झालेली असल्यामुळे, हिंदू समाजातल्या व्यक्तिमात्राची नातीगोती जरी जातिभेदाच्या घरटात वस्त्रगाळ भरडली गेली होती, तरी देवांच्या आणि देवींच्या गोतावळ्यांची जाळी सताड मोकट सुटलेली होती. माणसांप्रमाणे

देवांच्याही मागे बायकामुलांची लचांडे

निर्माण झाल्यामुळे, पार्वती ही जरी जगन्माता - साऱ्या विश्वाची आई - असली, तरी ब्राह्मण कवींच्या कल्पनेच्या मुक्तीसाठी तिचे गंजड शंकरांशी लग्न लागून, कधी स्मशानांत तर कधी हिमालयात, भैरव पिशाच्चादि सेवक गणांच्या संगतीत तिला संसार करणे भागच पडले. सृष्टीविधात्या ब्रह्मदेवाला, सृष्टी उत्पन्न झाल्यावर, विष्णूच्या बेंबटातून खेचून काढणाऱ्या भिक्षुकशाहीने असली देवदेवीची गोतावळ्यांची लफडी इतकी निर्माण केलेली आहेत की, त्यांच्या वंशवेलात सद्धर्माचाही थांग आज लागणे मुष्किलीचे होऊन बसले आहे. फार दूर नको, लोणावळ्याजवळची कार्ला लेणी पहा. ही वास्तविक बौद्धांची. तेथल्या त्या ओऱ्या, ते दिवाणखाने, ते स्तूप, साऱ्या बौद्धांच्या स्वाध्यायाश्रमाच्या जागा. येथे बाहेर एक देवी प्रगट झाली. तिचे नाव एकवीरा. हिला वेहेरची देवी असेही म्हणतात. ही म्हणे पांडवांची बहीण. हिच्यासाठी भीमाने एका रात्रीत ही लेणी कोरून काढली. हिचा दुसरा इतिहास काय, तर ही रेणुका, परशुरामाची आई. स्वतः परशुरामच जेथे अमानुष क्रौर्याचा पुतळा व पुरस्कर्ता, तेथे त्याची ही एकवीरा मातोश्री बोकडाच्या कंदुरीशिवाय भक्ताला कशी प्रसन्न होणार? चैत्र पौर्णिमेची काल्याची जत्रा मोठी दांडगी. हजारो मराठे, कोळी, बरेचशे कायस्थ प्रभू वगैरे भटेतर लोक यावेळी तेथे नवस फेडायला जातात. नवसापायी

शेळ्यामेंढ्यांचे कळपच्या कळप फडशा पडून ही कार्ला लेणी रक्तात न्हाऊन निघतात. जो प्रकार कार्ला येथे, तोच इतर सर्व लेण्यांत. जेथे असले बोकडखाऊ देवदेवीचे देऊळ नाही, तेथे प्लेझर पार्टीसाठी जाणारे लोक सुद्धा कंदुरी केल्याशिवाय परत येत नाहीत. अहिंसावादी बौद्ध लेण्यांत अखंड सुरू असलेले हे 'देवळी' प्रकार म्हणजे बौद्धद्वेषाची परमावधीच नव्हे काय? सारांश, भिक्षुकशाहीचा प्रतिस्पर्धा विषयीचा द्वेष पिढ्यान्पिढ्या टिकणारा असतो, हे विसरता कामा नये.

मनुस्मृती, पुराणें आणि देवळे असा तीनपेडी फास हिंदूसमाजावर लटकावून भिक्षुकशाही ब्राह्मणांनी आपल्या जातीच्या सवत्या सुभ्याचे सोवळे वर्चस्व आजवर टिकवून धरलेले आहे. या मर्मावर कोणी घाव घालताच एकजात सुधारके दुर्धारक भट सापासारखे कां फुसफुसतात, याचे अजून बऱ्याच बावळट शहाण्यांना आणि भोळसट भटेतरांना मोठे आश्चर्य वाटते. मनुस्मृती, पुराणे आणि देवळे या तीनच गोष्टींवर आज प्रत्येक भट जगत असतो. पण या तीनच गोष्टी म्हणजे अखिल भटेतर दुनियेच्या उरावर तीन प्राणघातक धोंडी आहेत. या तीन गोष्टी नष्ट करा, जाळून खाक करा की भिक्षुकशाही रसातळाला गेलीच! प्रदर्शनासाठी तिचा वाळवून ठेवलेला नमुनाही हाती लागणार नाही. पण हा सोन्याचा दिवस उगविण्यापूर्वी ब्राह्मणांनी या तीन महापातकांबद्दल भटेतरांच्या मनावर डागलेली धार्मिक पापपुण्याची मोहिनी नाहीशी करणे फार कठीण काम आहे.

देवळांचा उपयोग पूर्वी प्राचीन काळी कदाचित चांगला होत असेल. धर्मप्रसाराचे व धर्मरक्षणाचे कार्य या देवळांनी किंवा त्यातल्या धोंड्यादगड्या देवदेवींनी आजपर्यंत काय केले, ते इतिहासावरून दिसतच आहे. गझनीच्या महंमदाचा सोट्याचा तडाका सोमनाथाच्या टाळक्यावर पडेपर्यंत हिंदूचे देव म्हणजे इंपीरियल बँकेचे बाप असावे, अशी पुसटसुद्धा कल्पना कधी इतिहासाला आलेली नव्हती. त्या वेळेपर्यंत लघुरुद्र, महारुद्राची रात्रंदिवस अखंड बोंबाबोंब करणारा हिंदू आणि त्यांचे पराक्रमी राजे सोमनाथाच्या पिंडीखालच्या भुयारात संपत्ती साठविण्याचा 'धर्मवान्' धंदा करीत असतील, हे महंमद गझनीला जसे बिनचूक कळले, तसे फुटक्या कपाळाच्या सोमनाथलाही कळले नसावे असे वाटते. म्हणूनच महंमदाच्या बजरंगी सोट्यांचे थाड थाड एकामागून दोन तीन तडाके खार्ईपर्यंत त्याला आपल्यावरील प्रसंगाची कल्पना आली नाही.

कल्पनेचे मंदिर टाळकें

तेच फुटल्यावर कल्पना तेथे राहणार कशी? आणि प्रामाणिक वेश्येप्रमाणे राहिलीच तर ती सोमनाथाला कळणार कशी? महंमद गझनीच्या वेळेपर्यंत हिंदूंची देवळे म्हणजे अनंत भल्याबुच्या त्रांगड्यांची पेवे बनलेली होती. हा वेळपावतो मुसलमानी स्वारीवाल्यांना देव किंवा देवळे फोडण्याची कल्पना, खुमखमी किंवा वेड मुळीच माहित नव्हते. देव आणि देवळे फोडण्याची चटक मुसलमानांना सोमनाथाने लावलेली आहे. सोट्याच्या तीन दणक्यांत पिंडीखाली जर अपरंपार द्रव्य आणि सगळ्या राजकारणी गुन्द्यांची कागदपत्रे मिळाली, तर असल्या घसघशीत बोहाणीच्या जोरावर देवळे फोडण्याचा धंदा सर्रास चालू न करायला ते धाडशी मुसलमान मूर्ख किंवा हिंदू थोडेच होते? चालू घडीचा मुसलमान देवळे फोडण्याचा व देव बाटविण्याचा प्रघात 'पीछेसे आयी और आगे बढी' असल्या वृत्तीचा केवळ 'बं भोलानाथ' आहे. यापेक्षा त्यात विशेष काही नाही.

भिक्षुकशाहीचा भट म्हणजे धर्माचा संरक्षक, त्याचा पालनकर्ता. भट जिवंत तर धर्म जिवंत. भट ओंकारेश्वरावर गेता की धर्म तेव्हाच जाणार सोनापुरांत. 'ब्राह्मण वर्गानेच आजपर्यंत धर्म जागविला' ही भिक्षुकशाहीच्या प्रत्येक जहाल-मवाळ-गबाळ-टवाळ भटांची आरोळी. देवळे म्हणजे धर्माची आगरे. धर्माची गंगा येथेच उगम पावते. त्या उगमावर भटाचे आसन. देवळात प्रत्यक्ष देव. साऱ्या विश्वाचा स्वामी 'चराचर व्यापुनी' आणखी वर जो 'दशांगुळे उरला' तो हिंदूंच्या देवळांत जाऊन भरला. असल्या देवांचे कोण काय करणार? देव मनात आणील अगर त्याचा कट्टा भक्त देव-मानवातला जन्मसिद्ध सनदपाट्यांचा दलाल भट त्याला मनात आणायला लावील, तर डोळ्याला पापणी लवते न लवते तोच साऱ्या विश्वाची होळी होईल. अशा या देवाचा पराक्रम युद्धक्षेत्राच्या आणि संसाराच्या लढाया लढण्यापूर्वी प्रत्येक वीर या देवापुढे कापराची पोती जाळून त्याचा व त्याच्या (पूज्य) दलालाचा आशीर्वाद घेत असे. अशा या जगच्वालक सर्वपराक्रमी कर्तुमकर्तुम् अन्यथा कर्तुम् सोमनाथवर ज्या वेळी महंमदाने सोटा उगारला, त्यावेळी रजपूत राजांच्या घिसाड दक्षिणांवर टोणग्याप्रमाणे चरणारे हे देवधर्मसंरक्षक भट होते कोठे? ते सारे पंचा सावरून आधीच सूं बाल्या करून पळाले होते. सोमनाथ म्हणे मोठे जागृत कडकडीत दैवत. पण या दैवताचा

कडकडीतपणा आणि जागृतपणासुद्धा ऐन प्रसंगी निरर्थक ठरला. जेथे देवच स्वतःचे संरक्षण करू शकला नाही, तेथे भटांनी तरी का विनाकारण प्राण द्यावे आणि भट-दलालांच्या मार्फत राजकारणापासून तो जनानखान्यापर्यंतची दलाली देवांशी किंवा देवांच्या नावावर करण्यास सवकलेल्या हिंदू राजांनी देवासाठी व देवळासाठी काय म्हणून शस्त्र उचलावे? सगळीच जेथे बडवेगिरी, तेथे धर्माच्या पोकळ नावासाठी आणि पापपुण्याच्या पाचकळ कल्पनेसाठी कोण कराला आपला जीव धोख्यात घालतो? तोपर्यंत प्रसंग आला नाही, तोपर्यंत लघुरुद्र, महारुद्र चालूच आहेच.

गचगचीत तूप पोळीचे ढीग

पानावर आयते येऊन पडत आहेत आणि दक्षिणेच्या मोहरा-पुतळ्यांनी कडोसरी तट्ट फुगत आहे, तोपर्यंत देवांचा आणि देवळांचा धार्मिक दरारा आणि भट-दलालांच्या धर्म प्रवचनाचा खरारा! पण प्राणावर बेतली तर देवाला कोण पुसतो आणि देवळासाठी कोण लेक रडतो! मानला तर देव, नाहीतर धोंडा आणि मानले तर देऊळ, नाहीतर कुंटणखाना! देवाच्या मूर्तीसाठी आणि देवळांच्या कीर्तीसाठी प्राणार्पण करणारा एक तरी भट दलाल इतिहासात कोण दाखवून देईल तर त्याला वर्षभर आमची माला फुकट देण्यात येईल. म्हणे ब्राह्मणांनी धर्म जागविला!

आता या आमच्या धर्माच्या देवळांत कसला धर्म वावरत असतो, हे पाहिले पाहिजे. मूर्तिपूजा अथवा प्रतीक पूजा 'अनादिमध्यांतमनंतवीर्यम्' अशा परमेश्वरचितनार्थ उपयोगी पडणारे एक सुटसुटीत साधन म्हणून काही काळ क्षम्य ठरेल व आजपर्यंत ठरलीही. परंतु देवळातली ही मूर्ती म्हणजे देव नव्हे. केवळ धोंडा. भातुकलीच्या खेळांतल्या बाहुलीसारखी क्षुद्र वस्तू. ही वस्तुस्थिती पुजारी भट दलालापासून तो तिच्यापुढे कपाळे घासणाऱ्या भक्ता-भक्तिणीपर्यंत सर्वांना स्वच्छ माहित असते. असल्या धोंड्यांची पूजा प्रार्थना करून आत्मोन्नती होणे शक्य नाही आणि प्राणावर बेतली तर हा श्रृंगारलेला दगड स्वतःचे किंवा भक्तांचे मुळीच संरक्षण अगर तारण करू शकत नाही, हे प्रत्येक हिंदुमात्राला कळत असूनही देवळांतल्या घंटा बडवायला सांजसकाळ कोट्यवधी हिंदू काय म्हणून देवळांत जातात? बाप, आज, पणजे, गेले म्हणून जातात, का त्यांना एखादी गुप्त जादू अथवा मधुमुख विषघट असे कारस्थान त्यांना तेथे ओढून

नेते? हिंदू लोकांची देवळ्या देवांविषयी भावना जर अस्सल आणि आत्यंतिक प्रेमाची असती, तर हिंदूस्थानात मुसलमानी बडग्याला एकही देऊळ व एकही देव खास बळी पडला नसता. अर्थात् नाटके, सिनेमा, तमाशांची थिएटरे ही जशी क्षणभर विरंगुळ्याची ठिकाणे, करमणूकच्या करमणूक आणि पटला काही उपदेश तर पटला, नाही तर जागच्या जागी निसटला. यापेक्षा देवळाची विशेष किंमत हिंदू लोकांनी मुळीच बाळगलेली दिसत नाही. तरीही देव देवळाविषयी शाब्दिक प्रेमाचा हिंदू जिव्हेचा धबधबा पहावा तो त्याच्या धडपडाटापुढे गिरसण्या नायगाराच्या कानठळ्या बसतात! हे काय भटबंगाल आहे?

हे भटबंगाल हिंदुस्थानच्या नकाशात सापडणारे नसून ते थेट भटाच्या पोटात आहे. देवळांचा धर्म म्हणजे भटांच्या पोटापाण्याचे गुप्त मर्म आहे. या मर्माचे वर्म अफाट भटेतरांना कधीच उमगू नये, म्हणून भटांनी अठरा पुराणांची पैदास करून ठेवलेली आहे. क्रांतीकारक आणि सत्यशोधक ग्रंथ कितीही असले तरी देवळांवर देह जगविणाऱ्या या भूदेवांचा विशेष मारा हा गीता व उपनिषदादी आचारविचार या पुराणांवरच असतो. पुराणांचा पाचकळपणा प्रगट करण्याचे येथे प्रयोजन नाही. पुराणांच्या पचनी पडलेला प्रत्येक प्राणी ईश्वरविषयक कल्पनेत इतका पागल बनतो की, दगड्या देवाच्या पायाऐवजी भटाच्याच पायावर टाळकी घालतो आणि त्याचे पाय धुतलेले पाणी 'पवित्र तीर्थ' म्हणून घटाघटा पितो. देवळात कथा, कीर्तने, पुराणे, प्रवचने होतात. पण

सर्वांची झाप छिनाल भागवतावर

आणि पाचकळ पुराणांवर. या पुराणांच्या श्रवण मनन निदिध्यासाने हिंदू स्त्रीपुरुषांच्या मनावर कसकसले घाणेरडे व विकृत परिणाम आजपर्यंत झाले, आज होत आहेत व पुढे होतील, याची नीटशी कल्पना राज्यकर्त्या इंग्रजांना आणि अंमलबजावणी व न्याय चौकशी खात्यावरच्या त्यांच्या आय.सी.एस. गोऱ्या बृहस्पतींना होणेच शक्य नाही. म्हणूनच भटी पुराणांतून केलेल्या भटेतरांच्या बीभत्स नालस्तीच्या दंशाच्या वेदना त्यांना भासत नाहीत आणि एखाद्या जागृत सुधारक भटेतराने त्या वेदना व्यक्त करण्यासाठी उघड उघड जोडे पैजार करून भिक्षुकशाहीची शेंडी गदगदा हालविली, तर त्याचे खरे रहस्य अजमावण्याची या परक्या गोऱ्या न्यायाधीशांना काही भावनाच नसते. अर्थात त्यांच्या न्यायाचा काटा, धोंब्याच्या आडव्या-उभ्या घावाप्रमाणे, पुराण-मंडणावर, म्हणजे भिक्षुक

भटाच्या जानव्यात बऱ्याच वेळा अडकून पडतो. देवळांचे माहात्म्य पुराणांनी वाढविले. पुराणे म्हणजे शिमगा असे पुष्कळ विचारवंतांचे म्हणणे आहे. पुराणे म्हणजे शौचकूप, असे आमचे मत आहे. पुराणांत काही गोष्टी चांगल्या आहेत, असे काही भेदरत सुधारकही म्हणतात. असतील शौचकूपात पडलेल्या मोहरा, पुतळ्या. ज्यांना उचलायच्या असतील त्यांनी खुशाल उचलाव्या. आम्ही त्यांचा हात धरू इच्छित नाही. पुराणे म्हणजे शौचकूप ठरल्यावर त्यांच्या जिवावर जगणाऱ्या देवळांत काय काय पातकांच्या गिरण्या सुरू असतात, याची कल्पनाच केलेली बरी.

देवळे म्हणजे भिक्षुकशाहीच्या जन्मसिद्ध वतनी जहागिर्या. देवळाशिवाय भट नाही आणि भटांशिवाय देऊळ नाही, असा एक सनातनी नियमच ठरून गेला. ह्यामुळे पुराणप्रसव्या भटांनी देवळांची संख्या भरमसाठ वाढविण्यासाठी देवांचीही देवसंख्या वाढवीत वाढवीत ३३ कोटींवर नेऊन भिडविली. त्यात पुन्हा देवांमध्येही श्रेष्ठ-कनिष्ठपणाच्या जाती उत्पन्न केल्या. विष्णुपुराणात विष्णू श्रेष्ठ, बाकी देव लुच्चे. गणेशपुराणात गणोबा श्रेष्ठ, बाकी देव कुचकामी. देवीपुराणात देवी श्रेष्ठ, बाकी पुंल्लिंगी देव सारे बदमाश. अशी देवदेवतांतच लठ्ठालठी लावून दिली आणि प्रत्येक देवाच्या संप्रदायाचे निरनिराळे भक्तसंघ हिंदू समाजात चिथावून दिले. त्यामुळे प्रत्येक देवाचे वेगळे देऊळ या अहमहमिकेने साऱ्या हिंदुस्थानवर देवळांचा मुसळधार वर्षाव सुरू झाला. निरनिराळे देव आणि भक्त यांच्या संप्रदायांत जरी आडवा-उभा विस्तव जाईना, तरी सर्व देवळांत भट मात्र अभेदभावाने देवमानवांतला दलाल म्हणून हजरच. बापभट जरी रामाचा पुजारी असला तरी लेकभट रावणाच्या पूजेला तयारच. शिवाय एकाच गावांत एकाच देवाची अनेक देवळे निर्माण करण्याचाही एक शिष्टसंप्रदाय पडला. शंकराची पिंडी जरी एकाच रंगाढंगाची असली, तरी सोमवार पेठेत देऊळ म्हणून सोमेश्वर, भसाड्या तळ्यावर देऊळ म्हणूनच भसाडेश्वर, बाळोबा पगडबंदाने बांधले म्हणून बाळेश्वर, फाशीच्या वडाजवळ पिंडी सापडली म्हणून फासेश्वर, असे शोकडो ईश्वर भटांनी निर्माण करून देवळापायी आपल्या पोटापाण्याचा प्रश्न चबचबीत वंगणावर सफाईत सोडवून घेतला. काकतालीय न्यायाने पुजारी बनविलेल्या भटांची घराणीच्या घराणी त्या त्या देवळाचे वंशपरंपरागत वतनदार बनले. पुराणांच्या गुलामगिरीने पागल बनलेल्या हजारो भोळसट हिंदूंनी देवाला गावे,

जमिनी, दागदागिने आंदण द्यावी. ती आयतीच पुजारी भटांच्या पदरी पडत. नाव देवाचे आणि गाव भटांचे. एका भटी संस्थानातल्या देवस्थानाला सालिना २०-२५ हजार रुपयांचे वर्षासन आहे. त्यातले जेमतेम ७-७।१ हजार देवाच्या नावाने कसे तरी कोठे तरी खर्ची पडतात. बाकीची रक्कम संस्थानाधिपतींच्या ढेकरात गडप. देवस्थानचे दागदागिने वार्षिक उत्सवाला मात्र देवळात दिसतात. तेवढा दिवस पार पडला की, मग साऱ्या वर्षभर ते पट्टराण्या-घट्टराण्यांच्या अंगावर पॉलिश होत असतात. कित्येक देवळांचा तर असा लौकिक आहे की, देवाला भक्ताने वाहिलेला मोग्यांचा हार तासाच्या आत गमनाजी जमनाजीच्या बुचड्यात गजऱ्याच्या रूपाने अवतरतो.

मारुतीच्या बेंबटात टिळकांची मूर्ती

दिसण्याइतका किंवा दत्ताला बेफाम घाम सुटण्याइतकाच हा लोकोत्तर चमत्कार, यात काय संशय? कित्येक देवळांतल्या देवांचे जमीनजुमल्याचे उत्पन्न कोट्यवधी रुपयांचे असून, वार्षिक यात्रेचा खुरदा लाखाच्या खाली जात नाही. या मल्ल्यावर किती लक्ष भटांची ऐदी पोटे रंजणासारखी फुगत असतात आणि त्यांच्या आपापसांतील यादवीमुळे कज्जेदलालीचा कसा धुडगूस चालत असतो, याची कमिशनद्वारा चौकशी केली तर भयंकर विलक्षण प्रकार उघडकीस येतील. फौजदारी गुन्हाची गेली ५० वर्षांची रिकार्डे तपासली तर लक्षावधी सामाजिक व नैतिक अत्याचारांच्या जन्मभूमीचा व कर्मभूमीचा मान आमच्या हिंदूंच्या देवळांच्याच माथी मारावा लागेल. सारांश, धर्माची देवळे, धर्माची देवळे म्हणून हिंदू कितीही नाचत असले, तरी आजच्या देवळांचा धर्म असा चमत्कारिक व शिसारी येण्याइतका गलिच्छ बनला आहे की त्यापुढे शंकराच्या पिंडीच्या उत्पत्तीची 'पवित्र पुराणोक्त' कथा पुष्कळच सभ्य ठरेल. या मुद्यावर विशेष स्पष्टोक्तीने लिहिण्या-बोलण्याचा प्रसंग एखाद्या तापट माथ्याच्या भटेतरावर न येता मायबाप इंग्रज सरकारच्या एखाद्या कमिशनवरच येईल, तरच पवित्र भिक्षुकशाहीला सोनारानेच कान टोचल्याचे सौभाग्य भोगायला मिळेल!

देवळांमुळे आणि त्यातल्या देवांमुळे हिंदू समाजाची आत्मिक उन्नती किती झाली, हे भटभिक्षुकांच्या लठ्ठ दुलदुलीत पोटावरून ठरवायचे असेल तर आजचा हिंदू समाज आध्यात्मिक मोक्षाला पोचल्याची थेट पावती द्यायला काही हरकत नाही. असल्या जीवनमुक्त समाजाला या स्वराज्याच्या आणि सहकार-

असहकाराच्या दलामली हव्या तरी कशाला? दहा वर्षांपूर्वीपर्यंत राजकारणी त्रांगड्यांच्या जोरावर हिंदूंचे सर्वांगीण पुनरुज्जीवन आणि एकजिनसी संघटना करण्याची मिजास मारणारी भटेंसुद्धा आज सामाजिक सुधारणेच्या तुणतुण्यावर आपल्या भिक्षुकी अकलेच्या छकड्या गाऊ लागली आहेत व देवळांनी थेट परमहंस स्थितीला नेऊन भिडविलेल्या हिंदू जनांना हे राजकारणी आणि समाजकारणी नसते उपद्व्याप हवेत कशाला? पण ज्या अर्थी हे उपद्व्याप चालू आहेत, त्या अर्थी धर्म-नीति-न्याय आणि सामाजिक संघटनांच्या कामी हिंदूंची देवळे आणि त्यांतले देव म्हणून पूजलेले दगडधोंडे अखेर मातीमोल ठरल्याचेच सिद्ध होत आहे. सोमनाथाच्या टाळक्यावर महंमद गझनीचा लत्ताप्रहार पडल्यापासूनचा हिंदू देवळांचा इतिहास पाहिला तर गंजड गोसावडे, ऐदी भिकारी, उनाडटप्पू गुंड आणि पोटभरू भट यांची चंगळ उडविण्यापलीकडे या देवळांनी हिंदूधर्म, हिंदूसमाज आणि न्यायनीती यांच्या प्रगतीला सपशेल कुंठविण्याच्या कुंठणपणापेक्षा विशेष काहीही केलेले नाही, हेच दिसून येते.

हिंदूस्थान दरिद्री झाला, मातीतून अन्न काढणारा शेतकरीवर्ग भिकेला लागला, देशी धंदे ठार मेले, मध्यम वर्ग नामशेष झाला, सुशिक्षित पदवीधरांची उपासमार बोकळली, इत्यादी इत्यादी वगैरे वगैरे आरडाओरड करण्यांतच राजकारणी अकलेच्या कवायती करणाऱ्या ब्रह्मांड पंडितांनी हिंदूस्थानातील देवळांत केवढी अपार संपत्ती निष्कारण अडकून पडली आहे आणि तिचा उपयोग देशोद्धाराच्या कामी न होता, लुच्च्या-लफंग्या - चोर-जाट-ऐदी-हलकटांच्या चैनीसाठी कसा होत आहे, इकडे आता कसोशीने लक्ष देण्याची वेळ आली आहे. दुष्काळाने कोट्यवधी लोक देशात अन्नान्न करून मेले, तरी देवळांतल्या दगडधोंड्यांना शिरा केशरीभाताचा त्रिकाळ नैवेद्य अखंड चालूच आहे. हजारो उमेदवार ग्रॅज्युएट तरूण उदरभरणासाठी भया भया करीत फिरत असले, तरी अब्जावधी रुपयांचे जडजवाहीर व दागदागिन्यांनी देवळांतल्या दगडधोंड्यांना शृंगारथाट बिनतक्रार दररोज चालूच आहे. देशातला शेतकरी कळण्याकोंड्याला आणि घोंगडीच्या ठिगळाला महाग होऊन देशोधडीला लागला तरी देवळांतल्या भटसेनेच्या पोटाच्या चढत्या कमानीला एवढाही खळगा आजपर्यंत कधी पडला नाही. विद्येची चार अक्षरे शिकवा हो शिकवा, म्हणून शेकडा ९६ जिवांचा सारखा कंठशोष चालू असतानाही, देवळाच्या घुमटाखाली लाखो महामूर्ख भट, गोसावडे,

गंजड आणि टगे गंधभस्म रुद्राक्षांच्या पुण्याईवर पोट फुटून वांती होईपर्यंत परार्थावरी पळे धान्याचा बिनबोभाट फडशा पाडीत असतात.

देवळांच्या छपराखाली ब्रह्मचाऱ्यांचे वंश

किती वाढतात, पती नसताही किती पतिव्रता पुत्रवती होतात, किती गोसावडे सावकारी करतात, किती गुरुमहाराजांचे मठ गोकुळकाल्यात कटिबंध बुडतात आणि किती पळपुट्या छंगी भंगी टग्यांचे थर तेथे खुशालचेंडू प्रमाणे जगतात या गोष्टीची न्यायनिष्ठुरतेने जर कस्सून तपासणी होईल, तर मुसलमानांनी देवळांवर घाव घालण्यापूर्वी किंवा बोलरोविझम्वजा विचारांची वावटळ उठण्यापूर्वी अभिनव विचारक्रांतीचा तरूण हिंदू संघ निराशेच्या झटक्यात या देवळांची राखरांगोळी करायला अस्तन्या वर सारून पुढे कधी काळी सरसावलाच तर त्यात आश्चर्य वाटायला नको. धर्मासाठी उभारलेल्या देवळांचा धर्म आज इतका सैतानी बनलेला आहे की, त्याचे उच्चाटन केल्याशिवाय हिंदू जनांचे अस्तित्व यापुढे बिनधोक टिकणे बरेच मुष्किलीचे आहे. देवळे जर हिंदुधर्माची मंदिरे, तर तेथे अखिल हिंदुमात्रांचा प्रवेश अगत्य झालाच पाहिजे. परंतु, सामाजिक बाह्यप्रदेशात भटांनी माजविलेला जातिभेद व जातिद्वेष या धर्ममंदिरातूनच उगम पावल्यामुळे, देवळे म्हणजे हिंदूंच्या जातिद्वेषाची नरककुंडेच म्हटली तरी चालतील. स्वजातिवर्चस्वासाठीच जेथे भिक्षुकांनी देवदेवळांचे पर्वतप्राय दगडधोंडे आपल्या अचाट कल्पनेतूनच प्रसविले, तेथे देवळे 'हिंदूंची' म्हणून जरी मनात मिरविली तरी ती 'भटांची खास मिरास' या भावनेनेच आजपर्यंत चालू आहेत. धर्माची गंगा देवळांत, देवळांचा गंगाराम भट आणि भट म्हणजे सर्व हिंदू समाजाचा जन्मसिद्ध पिता, गुरू, न्यायाधीश, मोक्षदाता आणि भूदेव. अखिल हिंदू जनांनी आपले सर्वस्व फुकून देवळांच्या आणि देवांच्या पायांवर ओतले, तरी देऊळ आणि देव यांचा खरा मालक भटच. त्याच्याशिवाय देव कोणाचीच पूजा घेत नाही. कोणी आडदांड भटेतर बळेच करू म्हणेल तर देव ती मान्य करीत नाही. लागलीच तो भंगतो. त्याला दरदरून घाम फुटतो. त्याला इन्फ्लुएन्झा होतो. मग तो नवसाला फळत नाही. शेजारतीला निजत नाही. काकड आरतीला उठत नाही. नैवेद्याचे ताट चाटीत नाही. पालखीत बसत नाही. देवाला एखादी देवी असली तर तिच्याही रंगमहलात जात नाही. विडा खात नाही. खाल्ला तर गिळत नाही आणि थुंकतही नाही, असा मोठा हाहाःकार उडतो. पोटापाण्याची काळजी

नसलेल्या भट-दलांच्याही तोंडचे पाणी पळते! कित्येक वेळा तुरुंगातून निसटलेल्या बिलंदर कैद्याप्रमाणे देवळातून देव पटकन नाहीसा होतो आणि पुनवडीचा पोटेस्वर एकदम पैठणच्या पटांगणात फडेश्वर म्हणून उपस्थित होतो. आपल्या माथेफिरू देवदेवींना ताळ्यावर आणण्याचे सामर्थ्य अवघ्या विश्वात फक्त एकट्या भट भूदेवांच्याच हाती असल्यामुळे, भटेतर हिंदूजनांचा देव आणि देवळांशी राहणारा संबंध किती जवळ आणि किती लांब असावा हे ठरविण्याची मुख्यत्यारी देवळांच्या उत्पत्तीकाळापासून सर्वस्वी 'भटार्पण'च राहिली. यात काही नवल नसले, तरी त्यात भटेतर हिंदूंच्या गुलामी मनोवृत्तीचा इतिहास स्पष्ट चित्रित झालेला आहे.

गोळीला तुम्ही आणि पोळीला आम्ही

हा भटांचा सनातन धर्म त्यांनी आजपर्यंत पोटापाड मेहनत करून टिकविला आहे. समाज क्षेत्रात भिक्षुकशाहीला जगदगुरुंनी हिंदूहिंदूतच स्पर्श आणि अस्पर्श अशी 'सनातनी' द्वैताची पोखरण घातल्यावर त्यांच्या दंडधारकांनी आणि 'पवित्र' बडव्यांनी स्पर्श भागातही भट-भटेतर भेदाची रामरक्षा रांगोळी ओढून ठेवण्याचा जोरकस यत्न करण्यात, या हिंदुब्रव देवळांचाच प्रामुख्याने उपयोग करून घेतला आहे. **भट-भटेतर वादाची नरकनदी देवळांतूनच उगम पावलेली आहे** आणि ज्यांना हा वाद अजिबात समूळ नष्ट व्हावा असे मनापासून वाटत असेल, त्या सर्व विवेकवादी स्पर्श्यास्पर्श हिंदुजनांनी आपल्या कडव्या निषेधाचा पहिला घाव या देवळांवरच घातला पाहिजे. देवळांचे माहात्म्य, सत्ता इ. नष्ट झाल्याशिवाय हिंदू समाजाच्या गुलामगिरीला कारण झालेल्या व होणाऱ्या द्वैतभावनेचा या हिंदुस्थानातून बिमोड होणार नाही.

मूर्तीपूजा बरी की वाईट, खरी की खोटी, तारक का मारक इत्यादी मुद्दे जरी बाजूला ठेवले तरी, देवळांतल्या देवांत काही तरी विशेष देवपणा असणे आणि तसा तो अकिल्मिष भासणे अगत्याचे आहे.

देवाचिये द्वारी। उभा क्षणभरी।।

तेणे मुक्ती चारी। साधियेल्ह्या।।

अशा भावनेचे अभंग कवनात कितीही गोड वाटले, तरी ते हिंदू देवळांच्या व देवांच्या बाबतीत शब्दशः भंगतात. शिवाय 'द्वारी' 'क्षणभरी' उभा राहणारा व राहण्याची शिफारस करणारा कवी मनाने भटी माहात्म्याचा गुलामच असल्यामुळे

देवळांच्या आत देवांचे काय काय रंगढंग चालू असावे याची त्या बावळटाला काय कल्पना असणार? आणि कोणी करून दिलीच तर ती त्याला काय पटणार? देवळात गेले की मग क्षणभर तापातून मुक्त व्हावे, शांत व्हावे, घटकाभर जगाला विसरावे आणि देवाच्या चरणावर मस्तक ठेवून परमेश्वरी सृष्टीच्या अनंतत्वात विलीन व्हावे, असा अनुभव येण्याइतके या देवांच्या मूर्तीत काय असते? जो माणसांचा थाट तोच देवांचा थाट. ज्या माणसांच्या चैनीच्या गोष्टी त्याच देवांच्या, माणसांच्या भावना त्याच देवांच्या भावना. माणसांना थंडी वाजते, देवांना वाजते. गावात उन्हाळा कडकला की देवाला पंखा सुरू झालाच.

शंकराच्या पिंडीवर गळणीचे गाडगे

लटकलेच. माणसांचा जनानखाना, देवांचा जनानखाना. भोजनोत्तर माणसांची वामकुक्षी, देवांनाही तीच सवय. माणसे रात्री निजतात, देवसुद्धा शेजारती होताच पलंगी पडतात. मग सकाळच्या काकडआरतीपर्यंत देव जागे व्हायचे नाहीत. सारांश, माणसांच्या सर्व भल्याबुच्या विचारविकारांचा आरोप या दगड्या देवांवर होत असल्यामुळे, देव आणि माणूस यांतल्या भेदाची रेष युक्लीडच्या रेषेप्रमाणे 'रुंदीशिवाय लांबी' अशा 'समजून चाला' (Take it for granted) धर्तीचीच झाली आहे. 'जसा भक्त तसा देव' हे सूत्र वाचाबोलायला छान सुटसुटीत खरे, पण त्यामुळे ईश्वरविषयक चाड यात माणसांची मनोवृत्ती खिळखिळी होऊन बसली आहे, याकडे दुर्लक्ष करून भागणार नाही.

अशाही खिळखिळ्या भावनांच्या अवस्थेत, देव म्हणजे हिंदुजनांचे देव आणि देवळे म्हणजे हिंदुजनाची देवळे. त्यात अहिंदुंचा संबंध नाही हा सिद्धांत गृहीत धरला, तर 'हिंदू' म्हणविणाऱ्या प्रत्येक स्त्री पुरुषाला, मग ती ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, शुद्र असो, महार, मांग, धेड, अस्पर्श असो, नाहीतर शुद्धीच्या मार्गाने परावर्तित झालेली असो, त्या प्रत्येकाला हिंदू देवळांत जाऊन तेथल्या हिंदू देवांची यथाभाव यथासाहित्य स्वतःपूजा करण्याचा, निदान त्या मूर्तीच्या चरणांवर मस्तक टेकण्याचा **धर्मसिद्ध अधिकार असलाच पाहिजे**. हा अधिकार जेथे जेथे नसेल, लौकिकी व्यवहारातले जातिभेद, मतभेद, आचार-विचारभेद जर देवळांतही धुडगूस घालीत असतील आणि 'अनाथाचा नाथ होसी तू 'दयाळा'' अशा देवांपुढेही जर आमचा माणूसघाणेपणाचा उकिरडा सदैव पसरलेला रहात असेल तर, कोणाच्याही मनोभावनांची पर्वा न करता, कडवे सुधारक (radical

reformer) या नात्याने लोकशाहीची शपथ घेऊन, आम्ही स्पष्ट म्हणतो की, ही देवळे नसून सैतानखाने आहेत. हिंदूसंघातल्या माणसामाणसांतच असली दुस्मानी सुलतानी गाजविणाऱ्या देवळांच्या पुरस्कर्त्यांच्या शुद्धिसंघटनांच्या वलगना किती दांभिकपणाच्या आणि लुच्चेगिरीच्या आहेत याचा वाचकांनीच विचार करावा.

सध्या लोकशाहीचे वारे वाहत आहे. व्यक्तिमात्रांच्या स्वातंत्र्याला विरोध करण्याची आज कोणाचीही प्राज्ञा नाही. अशा वेळी हिंदू देवळांतही लोकशाहीची वावटळ घुसणे अगत्याचे आहे. राजकीय स्वातंत्र्याच्या वलगना करणाऱ्यांनी इतर क्षेत्रांतल्या गुलामगिरीची आणि गुलामगिरीप्रवर्तक सर्व संस्थांची राखरांगोळी केली पाहिजे. हिंदू समाजात माणूसघाण पसरविणाऱ्या देवळांची विल्हेवाट लावण्याचे तीन मार्ग आम्ही हिंदुजनांना सुचवीत आहो.

पहिला मार्ग:

पहिला मार्ग बहिष्काराचा. हा लिबरली बिरबलगिरीचा 'मवाळी' मार्ग आहे. हिंदूंच्या देवळांत भटांशिवाय हिंदूंच्या प्रवेशाचा पूजनाचा धर्मदत्त अधिकार जर लाथाडला जात असेल, तर ती देवळे 'हिंदूंची' नव्हेत, ती सैतानांची स्मशानमंदिरे समजून त्यावर बहिष्कार टाकावा. त्यांना आजपर्यंत फाजील दानधर्मावर जगविल्याच्या मूर्खपणाबद्दल एक सणसणीत तोंडात मारून घ्यावी आणि यापुढे त्यांना जगविण्याचा किंवा नवीन देवळांच्या पैदाशीचा प्रत्यक्षाप्रत्यक्ष प्रयत्न न करण्याविषयी 'आईची शपथ' घ्यावी. हा उपाय खरा, पण त्यातही एक उपाय आहे. या उपायाने देवळांचे पापी डोल्हारे जमीनदोस्त होण्यास कालावधी लागेल आणि तोपर्यंत हिंदूंच्या जीवनात अधिकाधिक किडे पडण्याचा क्रम मात्र मुळीच बंद पडणार नाही. दूरदृष्टी भटांनी प्रत्येक देवस्थानाची गंगाजळी इतकी तुडुंब ठेचून भरलेली आहे की, साऱ्या भटेतर दुनियेने देवळांवर जरी बहिष्कार घातला, तरी देवळांचा 'वर्णाश्रमी सनातन' सवता सुभा भटजात बिनबोभाट आणखीन दहा शतके चालवील. अखिल ब्राह्मणेतर दुनिया जरी निसर्गधर्मानुसार आपल्या मातेच्याच उदरी जन्मत असली, तरी एकटी ब्राह्मण जातच फक्त ब्रह्मदेवाच्या तोंडातून जन्मलेली असल्यामुळे, त्या चारतोंड्या सृष्टीविधात्याची सारी इलमबाजी ब्राह्मण जातीत बिनतोड धगधगत असते. अशा इलमी जातीच्या सवाई ब्रह्मदेवांना असा नाही तर तसा पेच घालण्याच्या कामी कोण मानवाचा कार्टा विरोध करू शकेल? जुने देव आणि जुनी देवळे किफायतशीर होणार नाहीत या दूर धोरणाने,

त्यांनी आतापासूनच नव्या धर्तीच्या देवळांचा उपक्रम सुरू केला आहे. आज जे पुतळे दिसत आहेत, नवीन नवीन बनत आहेत आणि त्यापायी जनतेचे लक्षावधी रुपये कायदे ठाकठीक चापांतून बिनबोभाट दडपले जात आहेत. त्याकडे किंचित विचारपूर्वक पहा, म्हणजे आमच्या शंकेची मख्खी समजून येईल. आज मुंबईच्या बॅकबेवर दिसणारे साखळदंडाचे चार खांब थोड्याच वर्षात टोलेजंग देवळात रूपांतर पावतील आणि बाबुलनाथी घुमटांच्या उंचीशी स्पर्धा करणाऱ्या त्या देवळांतला टिळकेश्वर भक्तांच्या नवसाला २४ तासातून ४८ वेळा भसाभस प्रसन्न होऊ लागेल. तात्पर्य, बहिष्काराचा हा मार्ग दिसतो तितका खटकेबाज उपायांचा नव्हे.

दुसरा मार्ग:

दुसरा मार्ग वहिवाटीच्या धाब्यावर बसवून, किंबहुना वहिवाटीचा चेंदामेंदा करून. हिंदुत्वाच्या ठळक सबबीवर अखिर हिंदू जनांनी देऊळ प्रवेशाचा आणि देवपूजेचा अधिकार धिटाईने बजावावा. वहिवाट ही रूढीचीच सख्खी बहीण. तिची पर्वा षंड, गुलाम आणि मूर्ख यांनीच करावी. 'आम्ही हिंदू आहोत. आम्हाला देवळांत शिरून देवदर्शन घेण्याची परवानगी देता का हो' म्हणून लेखी-तोंडी आर्जव - वेंगाडणी करणाऱ्या उमरावतीच्या हिंदूत आणि 'आम्ही स्वराज्याला पात्र आहोत, आम्हाला देता का हो स्वराज्य?' म्हणून काँग्रेसी वेंगाडणी करणाऱ्या हिंदी लोकांत काय फरक? स्वराज्याचा प्रश्न माशाने गिळलेल्या माणकाचा, तर देवळाचा प्रश्न भटाने गिळलेल्या धर्माचा. धर्मात सरकार हात घालीत नाही, अशी एक गैरसमजूत रूढ आहे. धिटाईने देवळांत प्रवेश करण्याच्या अगर देवपूजेच्या बाबतीत जर भटांच्या बाजूने सरकारी कायदा आडवा येत असेल, तर भटेतर अखिल हिंदुजनांच्या हिंदुत्वाचा तो अपमानच होय. असा अपमान सहन करण्यापेक्षा सत्याग्रह करून मेलेले काय वाईट? मात्र, हा निर्वाणीचा प्रश्न दगड्या देवदेवींची पूजा करण्यास हपापलेल्या अंधश्रद्धाळू हिंदूंचाच आहे. नवमतवादी सुधारकांना देवदेवळांची गुलामगिरी यापुढे साफ नको आहे.

तिसरा मार्ग:

कोणत्याही गोष्टीचे प्राचीनत्व मानवी प्रेमाशी घट्ट चिकटून बसते. ती गोष्ट त्याज्य असली तरी मग तिचा त्याग करणे माणसाच्या जिवावर येते. पण त्यागाशिवाय कोणत्याही बाबतीत प्रगती होणे शक्य नाही. हा सनातन निसर्गधर्म

आहे. अर्थात हिंदू समाजाला 'हिंदू समाज' म्हणून इतर मानववंशाच्या चढाओढीत मर्दाप्रमाणे टिकाव धरावयाचा असेल, तर सामाजिक संघटनेत द्वैताचे विष कालवणाऱ्या देवळांचा प्रेमादूर झुगारून देणेच अगत्याचे आहे. देवळे आपल्या मूळ धर्मापासून का चवली? तर ती भटा-भिक्षुकांच्या एकमुखी सत्तेखाली गेली म्हणून. देवळांत भट का घुसला आणि शिरजोर का झाला? तर देवळांत कोणता तरी एक दगड्या देव बसला म्हणून. देवामुळे भट आणि भटामुळे देवळे अर्थात देवाचीच उचलबांगडी केली, तर भटाला व त्याच्या एकमुखी सत्तेला कायमची गती मिळून, देवळांच्या इमारती व त्यांची उत्पन्ने हव्या ता देशकार्यासाठी आज मोकळी होतील. हिंदुस्थानातल्या सगळ्या मूर्ती व पिंड्या जमा करून एखाद्या मोठ्या मध्यवर्ती शहरात त्यांचे एक कायम प्रदर्शन करावे, म्हणजे भावी हिंदू पिढ्यांना आणि इतिहास संशोधकांना या प्रदर्शनामुळे हिंदुजनांच्या धार्मिक उत्क्रांतीचा इतिहास चांगला अभ्यासता येईल. रिकामी पडलेली देवळे आणि त्यांची कोट्यवधी रुपयांची उत्पन्ने यांचा हिंदू समाजाच्या सुधारणेसाठी व प्रगतीसाठी कसकसा उपयोग करावयाचा, हे ठरविण्यासाठी एक अखिल भारतीय हिंदू मंडळ नेमावे. अशी काही योजना झाल्यास पंथ-मत-पक्ष भेदांचा निरास होऊन देवळांचा अनेक सत्कार्याकडे उपयोग होईल. सार्वजनिक वाचनालये, संशोधनशाळा, वेधशाळा, शास्त्रीय प्रयोगशाळा, दवाखाने, अनाथाश्रम, सोशल क्लब, व्याख्यानमंदिरे, तालीमखाने, सहभोजनशाळा इत्यादी नाना प्रकारच्या देशोद्धारक गोष्टींकडे देवळांचा सदुपयोग अभेदभावाने करता येणे शक्य आहे. शुद्धीसंघटनाचे कामही तेथे उत्तम होईल. सारांश, हिंदू समाजात माणूसघाण पसरविणाऱ्या देवळीतला बागुलबोवा किंवा बागुलबाईच एकदा उचकून मध्यवर्ती प्रदर्शनात जाऊन बसली की, हिंदू संघटनाचा मार्ग पुष्कळच मोकळा होईल. या कामी त्यागाची इतकीही धडाडी हिंदू जनांना दाखविता येत नसेल, तर स्वराज्यालाच काय, पण जगायलाही ते कुपात्र ठरतील, यात मुळीच संदेह नाही.

तो सच्चिदानंद परमेश्वर अखिल हिंदू भगिनीबांधवांना देव-देवळांची धार्मिक गुलामगिरी रसातळाला नेण्याची प्रेरणा देवो, एवढी अनन्यभावाने प्रार्थना करून, हा बराच वाढलेला विचार आचारक्रांतीसाठी वाचकांच्या चरणी रुजू करतो.



कौन आज़ाद हुआ ?

किसके माथे से गुलामी की सियाही छूटी ?

मेरे सीने में अभी दर्द है महकूमी का...

मादरे-हिन्द के चेहरे पे उदासी है वही...

कौन आज़ाद हुआ ?

लोकायत



स्वातंत्र्यानंतर काही वर्षातच अली सरदार जाफरींनी ही कविता लिहीली. पण ह्या ओळी देशाच्या आजच्याही परिस्थितीचे अधिक तंतोतंत वर्णन करतात. कोण स्वतंत्र झालं हा खरा प्रश्नच आहे. हा देश आता धनिकांचा झाला आहे, विकासही फक्त त्यांचाच होत आहे. हे मोठमोठे मॉलस, अत्याधुनिक गाड्या, एक्सप्रेस हायवेज, जगभरातून आयात केलेल्या अय्याशीच्या वस्तू, पंचतारांकित हॉस्पिटलस... तर दुसरीकडे बहुतांश जनतेला स्वातंत्र्यानंतर जो भाकरतुकडा मिळत होता तो सुध्दा आता काढून घेतला जात आहे.

गेली दोन दशके जागतिकीकरणाच्या नावाखाली महाकाय बहुराष्ट्रीय कंपन्यांना या देशात आमंत्रित केलं जात आहे. देश आज फक्त बड्या देशी ह् परदेशी उद्योगपतींच्या नग्न नफेखोरीसाठीच चालवला जातोय. ते प्रचंड नफ्याच्या हावेपोटी गरिबांची जंगले, जमीनी, पाणी ह्यांवर हिंस्त्रपणे हल्ले करत आहेत. पोलिसहून्यालयहूनोकरशहाहाराजकारणी यांच्या उघडउघड सहकार्याने गरिबांच्या जीवनसाधनांवर ताबा मिळवून त्या ठिकाणी खाण प्रकल्प, विशेष आर्थिक क्षेत्राचे प्रकल्प, आलिशान गृह प्रकल्प उभे करत आहेत. यासाठी आपल्या देशातील कायदेकानूनही बदलले जात आहेत. खाजगीकरणाच्या नावाखाली जनतेच्या श्रमांनी आणि पैशांनी उभे केलेले सार्वजनिक उद्योग आणि बँका व विमा कंपन्या कवडीमोल किंमतीत त्यांना सोपवल्या जात आहेत. शेतीव्यवस्थाही त्यांच्या ताब्यात देण्यासाठी धोरण बदलली जात आहेत. परिणामी लाखो शेतकरी आत्महत्या करत आहेत. छोटे उद्योग नागवले जात आहेत. शिक्षण, आरोग्य, वाहतूक व्यवस्था, वीज, पाणी ह्यांसारख्या अत्यावश्यक सेवा सुध्दा नफा आणि फक्त नफा कमावण्याचं साधन बनवल्या जात आहेत. बहुराष्ट्रीय कंपन्यांच्या भांडवलाबरोबरच त्यांची संस्कृतीही आपल्याकडे आली आहे. आपण काय खावं, प्यावं, ल्यावं, चिंताव, पहावं हे ठरवण्याची मक्तेदारीच जणू बहुराष्ट्रीय कंपन्यांनी घेतली आहे.

जीवनावश्यक वस्तूंची प्रचंड वाढती महागाई, जागोजागी बोकाळलेला भ्रष्टाचार, खोटेपणा, कॉलेजची आकाशाला भिडलेली फी आणि नोकरीची आशा शून्य. शिवाय आपणच नालायक आहोत असं वाटायला लावणारी शिक्षणव्यवस्था आणि परीक्षा पध्दती, नोकरीचं खापर राखीव जागांवर फोडणारी जात जमातवादी समाजव्यवस्था आणि देवाधर्माच्या नावाखाली माणसाला माणसापासून वेगळं पाडणारं धर्मांध राजकारण,

माणसांच्या आजाराचा होत असलेला व्यापार, शेतकऱ्यांच्या वाढत्या आत्महत्या... हे आजचं वास्तव आहे.

अर्थात सर्वसामान्य जनता विदेशी कंपन्यांचे व येथील धनदांडग्यांचे हे खेळ मूकपणे बघत बसलेली नाही. वसंतात जसं प्रत्येक कानाकोपऱ्यात फुल फुलायला लागतात, तसच देशभरात निरनिराळ्या ठिकाणी लोकांनी एकत्र यायला, संघटीत व्हायला, आणि आपले संघर्ष बुलंद करायला सुरुवात केली आहे. आता जरी हे संघर्ष छोटे असले, तुटक असले, तरी भविष्य या छोट्या छोट्या संघर्षातच दडलेलं आहे. ते जेव्हा मजबूत होतील, एकत्र येतील आणि आणखी लोक या लढ्यात सामील होतील तेव्हा ते एक मोठी ताकद बनतील.

आपल्याला बघ्याची भूमिका सोडली पाहिजे, चांगल्या भविष्याची स्वप्न पाहिली पाहिजेत, जग बदलू शकतं ह्यावर विश्वास ठेवला पाहिजे. हो दुसर जग शक्य आहे. पण त्यासाठी आपलेही छोटे छोटे लढे सुरु केले पाहिजेत. ते एकत्र येणारच. हिमालयातल्या छोट्या छोट्या नद्यांचे प्रवाह एकत्र येऊन त्यांची गंगा बनते तसंच ह्ये म्हणूनच हे व्यासपीठ, 'लोकायत'.

भारतातील वैदिक काळापासूनचा विचार म्हणजे लोकायत. लोकायत ही दैववाद झुगारणारी वास्तववादी, विवेकवादी जीवनदृष्टी आहे. जीवन सम्यक रितीने जगण्याचा हा विचार आहे. समस्या मानवनिर्मित आहेत, त्यापासून पळून न जाता त्यांना सामोरे गेले पाहिजे, ही प्रेरणा लोकायती विचार आम्हाला देतात. ही परंपरा आम्ही स्वीकारतो. म्हणूनच या व्यासपीठाचे नाव लोकायत. समान विचारसरणीच्या कार्यकर्त्यांबरोबर, ज्यांना हे जग बदलण्यासाठी आपणही काही करावं अस वाटतं त्यांच्या सहकार्याने आम्ही विविध कार्यक्रम राबवतो, ते खालील प्रमाणे आहेत.

- समाजातील विविध समस्या, विशेषतः विकासाच्या नावाखाली उध्वस्त होत असलेले जनजीवन, जातीय दंगे, चंगळवाद, अमेरिकेची दडपशाही, इ. विषयांवर माहितीपटे-चित्रपट दाखवले जातात. त्यावर चर्चा घडवली जाते. त्यातून प्रश्न समजून घेण्यास मदत होते. महाविद्यालयांमधूनही असे फिल्म क्लब चालू केले आहेत.
- हॉस्पिटल्सचे खाजगीकरण, शहरातील सार्वजनिक वाहतूक समस्या, अणुऊर्जेची घातकता, पर्यावरण यांसारख्या लोकांच्या जिव्हाळ्याच्या प्रश्नांवर व्यापक जनजागृतीचा प्रयत्न केला जातो. त्याशिवाय 'पेप्सी-कोक भारत छोडो', 'आता अजून भोपाळ नको', 'अणुऊर्जेचे घातक परिणाम', 'न्यायव्यवस्थेचे उत्तरदायित्व आणि सुधारणा' इ. प्रश्नांवर जनजागृती करतो. त्यासाठी पथनाट्य, पोस्टर प्रदर्शन, गाणी अशा कलाप्रकारांचा वापर केला जातो.
- कॉलेजमधील तरुणांना एकत्र आणून वस्त्यांमधील मुलांच्या शिक्षणाचा प्रकल्प हाती घेतला आहे.

- आगाज हा फिल्म आणि सांस्कृतिक क्लब आम्ही चालवतो. समाजातील निरनिराळ्या समस्या कला आणि सांस्कृतिक मार्गाने ह्ये नाच, गाणी, नाटक, चित्रपट इ. माध्यमांमधून जनजागृतीचा प्रयत्न असतो.
- तरुणांशी संवाद साधण्यासाठी अनेक वैचारिक, सांस्कृतिक कार्यक्रम महाविद्यालयांमध्ये राबवण्यात येतात.
- महिलांच्या प्रश्नांवर नाटक, चित्रपट, माहितीपट ह्या माध्यमांतून कॉलेजेस व वस्त्यांमध्ये काम करतो.
- या सर्व प्रश्नांवर काम करताना आवश्यक विषयांवर आम्ही पत्रके व पुस्तकेही प्रकाशित करतो.

मित्रांनो, तुमच्या पर्यंत पोहोचण्याचा हा छोटासा प्रयत्न. तुमच्यापैकी अनेकांना आम्ही परिचित नाही. तरीही आम्ही व्यक्त केलेल्या विचारांशी आपण सहमत व्हाल असा आम्हाला विश्वास वाटतो. नुसतेच सहमत नाही तर यामध्ये आपला सहभागही आवश्यक आहे. तुम्ही आमच्याशी खालील पत्त्यावर संपर्क करू शकता.

लोकायत

नवनिर्माणचे व्यासपीठ

संपर्क पत्ता: (पुणे)

लोकायत, सिंडिकेट बँकेसमोर,

लॉ कॉलेज रोड, नळस्टॉप जवळ, पुणे - ४.

(दर रविवारी ह्या पत्त्यावर सायं ४ ते ७ ह्या वेळात मिटींग होते.)

संपर्क फोन:

अलका : ९४२२३ १९१२९

ऋषिकेश: ९४२३५०७८६४

● **Email:** lokayat.india@gmail.com

● **Website:** www.lokayat.org.in

● **Mailing list:** lokayat.pune@lists.riseup.net

If you want to subscribe to the mailing list, then send a blank email to lokavat.pune-subscribe@lists.riseup.net

